

ATALAN, Mehmet (2014). “Vîranî Baba'nın Fakr-Nâmesinde Tasavvufî Unsurlar”. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014*. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, ss.155-172 (<http://bilgelerzirvesi.org>).

Mehmet ATALAN*

VÎRÂNÎ BABA'NIN FAKR-NÂMESİNDE TASAVVUFÎ UNSURLAR

Vîrânî hakkında şimdiye kadar herhangi bir kaynakta fazla bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bundan dolayıdır ki, oldukça önemli görülen bu ozanın hayatı ve eserleri üzerinde durmak cesaretini de hiç kimse gösterememiş, ondan bahsetmek zorunda kalanlar gelişigüzel çizilmiş birkaç satırla okuyucuları meşgul etmek yolunu tutmayı tercih etmişlerdir.²⁴⁰ Çünkü onun hayatının yeterince aydınlatılabildiğini söylemek pek mümkün gözükmemektedir.

Vîrânî, Alevî-Bektaşî toplumu içerisinde *Yedi Ulu Ozan*'dan biri olarak ün yapmış,²⁴¹ verdiği eserlerle Alevîlik-Bektaşîlik erkânına ışık tutmuştur. Yaşamına dair verilen tarihler, onun Pir Sultan Abdal ve Kul Himmet ile aynı dönemde yaşadığını ortaya koyuyorsa da, bu konuda hiç bir belgeye rastlanmamıştır. Hatta Fuzulî'nin de XVI. Yüzyılın ortasında vefat ettiği var sayılırsa, aynı dönemin ozanları oldukları ama değişik coğrafyalarda yaşadıkları ve o dönemde günümüz iletişim imkânları da gelişmediği için birbirlerinden habersiz yaşamış olabilirler.²⁴²

Vîrânî'nin yazdığı deyişlerden Balım Sultan ile çağdaş olduğu anlaşılmaktadır. Bektaşî olan Vîrânî'nin, Hacı Bektaş Veli'nin oğlu Seyyid Ali Sultan ve onun torunu Balım Sultan'dan başka bir kimseyi şiirlerinde anmadığına göre Balım Sultan hayatta iken öldüğü söylenebilir. Bu itibarla bu konuda başka bir belge elde edilmemiş olduğundan, Vîrânî'nin, XV. Yüzyılın ikinci yarısı ile XVI. yüzyılın başlarında yaşamış olduğu varsayılabilir. Vîrânî, hurûfî şairleri

* Prof. Dr. Kastamonu Üniversitesi.

²⁴⁰ M.Hâlid Bayrı, *Vîrânî Hayatı ve Eserleri*, Maarif Kitaphanesi Matb., İstanbul 1957, 5. Ayrıca bkz., Ulusoy, *Yedi Ulular*, 121.

²⁴¹ Abdülbaki Gölpınarlı, *Pir Sultan Abtal Hayatı Sanatı Eserleri*, Varlık Yay., İstanbul 1953, 6.

²⁴² *Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*, Kültür Bakanlığı yay., I-V, Ankara 1998, II/429.

arasında sayılırsa da, şiirlerinde hurûfliğe değinmesi, o çağda hemen her Alevî-Bektaşî ozanında görülen ölçünün üstünde değıldir. Bu ozanın en önemli özelliğı aruz veznini çok ustaca kullanması ve Divan Edebiyatı tarzında yazdığı halde, şiirlerinde o çağa göre çok sade ve akıcı bir dil kullanmasıdır.²⁴³ Vîrânî'nin, kaynaklarda Hacı Bektaş Veli'nin evladı olan Balım Sultan'a intisab ettiği iddia edilmektedir.²⁴⁴

Seyyid Ali Sultan'ın XVI. yüzyılda ozanlar arasında en saygın isimlerden birisi olduğuna dair bir başka kayıt Vîrânî'nin eserinde karşımıza çıkmaktadır. *Fakrnâme*'de Vîrânî, Hakk'a dair kuşkların giderilmesi için en başta pirlere teslim olmak gerektiğı vurgulanmaktadır. Bizim açımızdan çok önemli kısım ise hemen devamında gelmektedir. Bir pire erişmeden Hakk'a vasıl olunamayacağını vurgulayan Vîrânî, örnek olarak Seyyid Ali Sultan, Kaygusuz Abdal ve Kemâlî'yi göstermektedir: "Eğer kişi kendi başına Hakk'a erişebilseydi, Hz. Muhammed Mustafa *Eğer bir öğreticim olmasaydı, Rabbimi bilmezdim* buyurmazdı. Seyyid Ali Sultan, Baba Kaygusuz, Kemal-i Ümmi gibi gelmiş olan erenler, pirlere ihtiyaç duymazlardı. Ara ve Hakk'a eriş ki sözün olsun. Yaratılmış olan şeylerde kudret vardır, kuvvet yoktur."²⁴⁵

XVI. yüzyıl ikinci yarısına kadar yaşadığını tahmin ettiğimiz Vîrânî bu eserlerini herhâlde yüzyılın ikinci yarısında yazmış olmalıdır. *Fakrnâme*'de baştan sona taliplere yol gösterici öğütlerle doludur. *Fakrnâme*'deki bölümlerde mürşidin önemi ve onsuz Hakk'a ulaşamayacağı anlatılmaktadır. Bu bağlamda örnek olarak Seyyid Ali Sultan'ın verilmesi Vîrânî'nin gözünde şeyhin ne kadar yüksek bir konumu olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Ozanımızın Seyyid Ali Sultan'ı öven ve onu yücelten şiirleri vardır. Yaşadığı zamanı göstermesi bakımından önemli olan bu şiir şu ifadeleri anlatmaktadır:²⁴⁶

*Biz urum abdalıyız serdarımız Seyyid Ali,
Çeşmimizde şu'le-i envârımız Seyyid Ali
Bülbül-i şeydâ biziz gülzârımız Seyyid Ali
Dinimiz imanımız ikrarımız Seyyid Ali*

²⁴³ Noyan, Bedri, *Demir Baba Vilayetnamesi*, Can Yay., İstanbul 1976, 147; A. Celâlettin Ulusoy, *Yedi Ulu'lar*, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii A.Ş. , Ankara trz, 121.

²⁴⁴ M. Halit Bayrı, *Vîrânî Hayatı ve Eserleri*, Maarif Kitaphanesi Matb., İstanbul 1957, 80; Sadettin Nüzhet Ergun, *Bektaşî Şairleri*, Maarif Vekaleti Yay., İstanbul 1930, 404 vd.

²⁴⁵ Vîrânî, *Fakrnâme*, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü, No, 3921, 43b-44a; Vîrânî, *Fakrnâme*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, 42 Kon 5393/3, 97b.

²⁴⁶ Ulusoy, *Yedi Ulular*, 121.

*Nûr-i Ahmed Hayder-i Kerrarımız Seyyid Ali
Kande baksak dembedem didarımız Seyyid Ali...*

Burada Vîrânî, Hacı Bektaş Veli'nin oğlu Seyyid Ali Sultan'a çok büyük bir saygı ve bağlılık ifade etmekle beraber çağdaşı olduğuna veya onunla görüştüğüne dair bir işaret yoktur. Mesela Seyyid Ali Sultan'ın çağdaşı olan Sâdık'ın aşağıda bir bölümünü verdiğimiz şiirinde bu durum açıkça anlaşılıyor:²⁴⁷

*Dediler ism-i bülendine anın Seyyyid Ali
Dahi mahlasına Kızıl Deli denildi Güzin
Cedd-i Pâk-i anın Sultan Bektaş Veli
Yani evlad-ı Ali aslı şerif ile saîd
Çâkeri Sâdık'a ol şâh-ı velî kıldı nazar
Ber murâd etti beni kılmadı mahrum-ı ümid*

Bu anlamda Vîrânî'nin doğum ve ölüm tarihleri bilinmemekle beraber on altıncı yüzyılda yaşamış, hurufi inanç ve felsefesini benimsemiş bir Bektaşî ozanı olduğu söylenebilir. Bektaşîliğin ikinci Piri Balım Sultan'dan el almış, bir süre Necef'te Hz. Ali'nin türbedarlığını yapmıştır. Necef'ten dönüşünde Razgrat'ta dergâh kurmuş olan Demir Babayı ziyaret etmiş ve Demir Baba'dan babalık icazeti istemiştir. Demir Baba, onun şiirlerini beğenmemiş, öğütte bulunarak onu ikaz etmiştir. Fakat Balım Sultan'ın dervishi olması sebebiyle ona icazet vermiştir. Vîrânî, yola çıkarak, Karlıova'da Hafız Zeden tekkesine gelmiş ve orada vefat etmiştir ve avlu kapısı önüne defnedilmiştir.²⁴⁸ Bektaşî geleneğinde Vîrânî'nin ölmediği, sır olduğu şeklinde bir inanç bulunmaktadır. Necef Bektaşî Dergâh'ında üstünde taç olan bir sütun Vîrânî'nin sır olduğu mekân kabul edilerek ziyaret edilmektedir.²⁴⁹ Sadettin Nüzhet, Vîrânî hakkında şunları söylemektedir; “Vîrânî hakkında tarihi bilgimiz yoktur, gerçi Bektaşî geleneğinde onun Necef Bektaşî Dergâhı post-nişini olduğu ve Şah Abbas ile görüştüğü şayi ise de bunu söylemek mümkün değildir.”²⁵⁰ Bütün bunlara göre Vîrânî, XVI. asırda yetişen ve sonraki zamanlarda şöhret kazanan Bektaşî şairlerindedir. Balım Sultan'a intisab ettiği anlaşılan ve yukarıda ifade edildiği gibi Kızıldeli hakkında bir medhiye vücuda getirmiştir:²⁵¹

²⁴⁷ Ulusoy, *Yedi Ulular*, 121.

²⁴⁸ Bedri Noyan, *Demir Baba Vilayetnamesi*, Can Yay., İstanbul 1976, 147. Ayrıca bkz., İsmail Özmen, *Alevî-Bektaşî Siirleri Antolojisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, II/429.

²⁴⁹ Abdülbaki Gölpınarlı, *Alevî Bektaşî Nefesleri*, İnkılap Yay., İstanbul 1992, 20.

²⁵⁰ Sadettin Nüzhet, *Bektaşî Şairleri*, İstanbul 1930, 404.

²⁵¹ Sadettin Nüzhet, *Bektaşî Şairleri*, İstanbul 1930, 404; Ulusoy, *Yedi Ulular*, 121.

*Zâhidâ bu dünyada bir köhne şalım var benim,
Fahr evinde baş açık Sultan Balım var benim...*

Ömrünün büyük bir kısmını Irak'da Necef Bektaşî dergâhında geçiren Vîrânî, Hz. Ali'nin türbesinin bulunduğu Necef'de yazdığı sanılan bir şiirinde Bektaşî olduğunu açıklıyor.²⁵²

*Zâhidâ rûz-i ezel Subhân'ını Bektâşiler
Gördüler ayne'l yakîn Rahman'ını Bektaşîler
Bâi Bismillah ile fahr ettiler kâmil olub
Bildiler günden ayan merdânını Bektâşiler
Döktüler âh eyleyüp vâh eyleyüp
Şâh Huseyn'in aşkına uş kanını Bektaşîler...*

Demir Baba Velâyetname'sinde, Vîrânî'nin Demir Baba ile görüşmesi şöyle anlatılır. Demir Baba'ya, Arap ve Acem dillerini bilen bir kimse geldiği ve müridleriyle Rumeli'ye geçtiği ve bu kişinin adının da Vîrânî olarak söylendiği bildirilir. Ancak gaflet içinde olduğu *Kutupluk Davası* güttüğü de ilave edilir. Demir Baba manevi yönden kendisinin daha üstün olduğunu göstermek ister. Demir Baba o tarihlerde 120 yaşına ulaşmış bir ihtiyardır. Vîrânî, onun batın kılıcıyla yenilir ve huzurunda divan durup niyaz eder. Demir Baba'dan icazet ister.²⁵³ Ancak Demir baba, ilkin nasihat verir: "Kişi böyle sevdalarda olmasa gerek. Kur'an'a uy Sure-i Fatiha'da ne kadar harf olduğunu bilir misin? Bu kadar suhufla dört kitabı yutsa bile, ondan geçmeyen veli olmaz. Kapıdan girmeyen içeride ne olduğunu bilemez. Bilen âşik da dava kılmaz." Bu nasihattan sonra Demir Baba, Vîrânî'ye icazet verir. Vîrânî, orada yeterince kaldığına kani olunca, ayrılıp Otman Baba Sultan'ı ziyaret etmek için yola çıkar. Vîrânî, Demir Baba Velâyetnamesinde de belirtildiği gibi Arapça ve Farsça bilen, kendini eğitim bakımından iyi yetiştirmiş, üç yüze yakın şiir söylediği bilinen bir şairdir.²⁵⁴ *Demir Baba Velâyetnâmesi*'nde Vîrânî Baba henüz genç olarak anlatılmaktadır.²⁵⁵

Sadettin Nüzhet, Vîrânî'den bahsederken, *Bektaşî Sırrı* adlı esere dayanılarak, şairin aslen Nusayrî olduğunu ifade etmektedir.²⁵⁶ İsmail Özmen tarafından hazırlanmış olan *Alevî ve Bektaşî Şiiri Antolojisi* isimli eserin ikinci cildinde, Vîrânî'nin Nusayrî olduğunu

²⁵² Ulusoy, *Yedi Ulular*, 121.

²⁵³ Noyan, *Demir Baba Vilayetnamesi*, 147.

²⁵⁴ Noyan, *Demir Baba Vilayetnamesi*, 147.

²⁵⁵ Noyan, *Demir Baba Vilayetnamesi*, 137-48.

²⁵⁶ Sadettin Nüzhet, *Bektaşî Sırrı*, y.y., 1930, 404.

belirten bir cümlelik bir bilgi bulunmaktadır.²⁵⁷ Temizkan, Vîrânî'nin Nusayrî olduğunu ve bunu da uzunca bir şiirinde ifade ettiğini anlatmaktadır.²⁵⁸ Ancak Turgut Koca tarafından hazırlanmış olup *Bektaşî-Alevî Şairleri ve Nefesleri* adını taşıyan eserde yedi ulu arasında yer alan Vîrânî'ye geniş yer vermiş, ancak Nusayrî olduğu ile ilgili şiirine yer vermemiştir.²⁵⁹ Sadettin Nüzhet ve İsmail Özmen, Vîrânî'nin Nusayrî olduğunu söylemelerine rağmen, bu ifadeyle ilgili Vîrânî'nin herhangi bir eserine atıfta bulunmamışlardır. Bunun yanında Temizkan da, çalışmasında bu şiire yer vermesine rağmen, şiirin nerede yayınlandığını,²⁶⁰ Vîrânî'nin hangi eserinde olduğuyla ilgili bilgiyi vermemektedir. Yani Temizkan, Vîrânî'nin hiçbir eserine atıfta bulunmamaktadır.

Halbuki *Fakrnâme*'de Vîrânî, tarikatta Bektaşî, meşrebde Ca'feri olmayı öğütlemektedir:²⁶¹

*Kulak tut sözüm ey can beri ol
Heva'yı nefis ü şehvetden geri ol
Özün pak eyleyüb gir rah-ı aşka
Hakikat-i can ü dilden Ca'feri ol*

Vîrânî'nin şiirlerine baktığımız zaman, başta Hz. Ali olmak üzere, on iki imam, Hadicetü'l-Kibriya, Fatımatü'l-Zehra ve Hacı Bektaşî Veli hakkında övücü ve onları yücelten şiirlerini görürsünüz:²⁶²

*Gel ey mü'min biri farz-ı Hudâdır
Hakk'ı bilmek çün kavlı-i Mustafadır
Hakk'ı bilmek dilersen bil Ali'yi
Oku ilmün kapısı Murtazadır
Hasandır hem Hüseyinim Abidinim
Gözüm nuri İmam Bakır Bakadur
Beri gel Ca'fer-i Kazım Rızaya
Takiye vir özün latif sahadur
Naki Askeri şeha Mehdiyi Hadi*

²⁵⁷ İsmail Özmen, *Alevî-Bektaşî Siirleri Antolojisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, 431.

²⁵⁸ Mehmet Temizkan, "Alevî-Bektaşî Edebiyatında Nusayrîlik", *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, LIV/(2010), 243-251, 243.

²⁵⁹ Turgut Koca, *Bektaşî-Alevî Şairleri ve Nefesleri*, Maarif Kitaphanesi Yayınları, İstanbul 1990, 192.

²⁶⁰ Temizkan, "Alevî-Bektaşî Edebiyatında Nusayrîlik", 245-246.

²⁶¹ Vîrânî, *Fakrnâme*, Süleymaniye, 49a; Vîrânî, *Fakrnâme*, Konya Yazmalar, 102b.

²⁶² Vîrânî, *Fakrnâme*, Süleymaniye, 20a; Vîrânî, *Fakrnâme*, Konya Yazmalar, 79a-79b. Ayrıca bkz., Bayrı, *Vîrânî Hayatı ve Eserleri*, 7.

*Olupdur ey Vîrânî ol sanadır*²⁶³
İhtiyar-ı âlem oldu Şah Haydar ihtiyar
Gün yüzünden ruşen oldu arş fers-u her diyar
Mustafa'nun gözleri nuru Hasan hem Şah Hüseyin
Kurretü'l-'aynım didi ana Resul-i Kird-gâr
Âbidin ve Bakır hem Ca'fer İmam Kazımın
Dün ü gün medhün ider men yok dilimde dahi kar
Şah-ı hestimdür Naki hem ba-taki ve Askeri
Bunları sevmeze la'net sad-hezar
Mehdi-yi sahib-i zamanun kuluyem kurbaniyem
İşimle Vîrânî'yem hubb-i Ali'yem aşikâr
Ve çarda ma'sumu pak Hadicetü'l-Kibriya ve Fatimatü'l-
Zehra gelmişdür.

Vîrânî'nin İslam inancının bütün hususiyetlerini yansıtan bir âşık olduğu açıkça görülmektedir:

İki âlemde sultandır
Habib-i nûr-i rahman'dır Muhammed.
Muhammed'dir şefi-i müminanın,
Usuli'd-din imandır Muhammed.
Muhammed ilmine tutgıl kulagin,
*Beyanı cümle Kur'an'dır Muhammed.*²⁶⁴
Şehadet vermişem ben Mustafa'ya,
*Gulamım cân-u dilden Murtaza'ya.*²⁶⁵

İfadeleri Vîrânî'nin inanç tercihi konusunda doğrudan bilgi vermektedir. O, Hz. Muhammed'i peygamber, Hz. Ali'yi de veli olarak görmektedir.

Vîrânî'nin *Fakrnâme*'si incelendiğinde, İslâm inancının bütün karakterlerini yansıtan bir âşık-veli tiplmesi ile karşılaşılmaktadır. Vîrânî, *Fakrnâme*'de Bektaşîlikle ilgili olarak Allah'ın, Hz. Muhammed'in, Hz. Ali'nin ve On iki İmamın isimlerini çokça kullanmış; dört kapı-kırk makam, tâlip, pir gibi konulara da yer vermiştir. Bununla beraber peygamberlerden, tarihi ve menkabevî şahsiyetlerden, Hz. Ali ve oğullarından, mutasavvıflardan ve bazı Bektaşî büyüklerinden bahsetmiştir.

Vîrânî'nin *Fakrnâme*'si, Bektaşîlik ile beslenip, dinî ve ahlaki konular üzerinde yoğunlaşmıştır. Burada, mezheplere göre değişmeyen ve hepsinin üzerinde birleştiği, Kur'an'ın emrine ve

²⁶³ Vîrânî, *Fakrnâme*, Süleymaniye, 2a; Vîrânî, *Fakrnâme*, Konya Yazmalar, 64a.

²⁶⁴ Bayrı, *Vîrânî Hayatı ve Eserleri*, 33-34.

²⁶⁵ Bayrı, *Vîrânî Hayatı ve Eserleri*, 31.

Peygamber'in sünnetine dayanan asgari müştereklerden oluşan özgün bir Müslümanlık vardır. Ön planda tutulan dinî motifler, bütün Müslümanların üzerinde ittifak ettiği inanç ve ibadet esaslarıdır.

Vîrânî'nin *Fakrnâme'sinde* ulûhiyet, nübüvvet ve ahiret inancını kapsayan temel İslâm inançlarının oldukça merkezi ve yerleşik bir konumda olduğunu gözlemlemek mümkündür. Ulûhiyet-Rububiyet inancı, peygamberlik inancı ve Hz. Peygamber'in nübüvvet ve velayet nurunu birlikte taşıması yönüyle, nübüvvet kurumu içerisinde önemli bir yere sahip olan Hz. Ali sevgisi, Bektaşî düşüncesi ve geleneği ile beraber temel renklerini büyük ölçüde İslâm'dan almıştır.²⁶⁶

İslâm'ın asgari müştereklerinin dışında farklı din anlayışlarının yer aldığı bilgilere de bu eserlerde rastlamak mümkündür. Bu anlamda *Fakrnâme'de* farklı fikri, siyasi, ilmi, edebi açıdan bir renk tonlamasının mevcut olduğunu görebiliriz. Bu da o dönemde Vîrânî'nin etkilendiği grupları, zümreleri, kişileri, fikirleri ve görüşleri tespit etmeyi kolaylaştırmakla kalmayıp, bunun ötesinde *Fakrnâme'deki* değişimleri gözler önüne sermektedir. İşte *Fakrnâme* bu anlamda özellikle üzerinde durulması gereken, dahası içerdiği bilgiler itibarıyla güncel durumda oluşan bazı sorulara cevapların bulunabileceği türde zengin bir metindir.

Vîrânî tarikat olarak Bektaşîliği benimsemiş ve bu özelliğini eserlerinde açık bir dille yansıtmıştır. Onun Bektaşîliğini gösteren en önemli özelliği, dört kapı-kırk makama olan bağlılığıdır. Şu beyitler onun dört kapı-kırk makam tasavvurunu gözler öne sermektedir,²⁶⁷

*Tâlib isen gel ey gönül eyle nazar şeriate,
Sırr-ı ilahi anlayıp bas kademin tarikata,
Ma'den-i ilm fazl-ı hak ister isen ey gönül,
Aşk ile âyine sen ol ir ma'ni-i ma'rifete.*

Şiirlerine göre Bektaşî ve Bektaşî şairleri arasında sayıldığı kadar hurûfî olduğu da kabul edilen Vîrânî, bazı manzumelerinde Vîrân Abdal, Vîrânî Dede, Vîrân Baba gibi mahlaslar da kullanmıştır.²⁶⁸

Orta Asya kaynaklı Türk tasavvufunun ortaya koyduğu dört kapı-kırk makam anlayışı Alevîliğin anlaşılmasında kilometre taşlarındandır. Şeriat, tarikat, marifet ve hakikat olarak ortaya konan

²⁶⁶ Kırş., Temel Yeşilyurt, "Alevî Bektaşîliğin İnanç Boyutu", *İslâmiyat*, VI/3 (2003), 29-30.

²⁶⁷ Bayrı, *Vîrânî Hayatı ve Eserleri*, 30.

²⁶⁸ Bayrı, *Vîrânî Hayatı ve Eserleri*, 5; Özmen, *Alevî-Bektaşî Siirleri Antolojisi*, 429.

dört kapı, *hamlıktan kemale* ya da tasavvuf literatüründeki adıyla *çiğlikten insan-ı kâmil olmaya* kadar var olan süreçleri ifade eder. Amaç üstün insan olmak, Ahsen-i takvime ulaşmaktır.²⁶⁹

Dört kapı-kırk makam anlayışı, geleneksel Alevîliğin temel ahlak anlayışını ve bu anlayış çerçevesinde ortaya çıkan genel ahlak ilkelerini oluşturmaktadır. Sufiliğin tamamlanması gereken aşamaları olarak görülen dört kapı-kırk makam anlayışı, ilk olarak Ahmed Yesevi'ye nispet edilen *Fakrnâme* adlı eserde görülmektedir. Yesevi bu anlayışını Hz. Ali'ye dayandırmaktadır.²⁷⁰ Dört kapı-kırk makam şeklinde ilkeleşen ve insanı *insanı kâmil* olmaya götüren ilkeler aşama aşama, olup insanı olgunluğa götürür. Ahmed Yesevi bunları şöyle özetlemiştir: '*Kul, Tanrıya kırk makamda erer, ulaşır, dost olur. Bu makamların onu şeriat içinde, onu tarikat içinde, onu marifet içinde ve onu da hakikat içindedir.*' Sıradan bir insan bu dört kapı ve bu dört kapıya bağlı kırk makamdan geçerek, ruhunu ve benliğini ergin hale getirerek kâmil insan olur. Kâmil insan da ilâhi sırra erişendir.²⁷¹ Dört kapı-kırk makam anlayışının yer aldığı diğer bir kitapta Hacı Bektaş Veli'nin Makalatı'dır.²⁷²

Bu durum Türkistan kaynaklı olan Hacı Bektaş Velî ile Ahmed Yesevî'nin arasındaki ilgiyi ve bağı göstermesi bakımından önemlidir. Ahmet Yesevî ile muasır olmayan Hacı Bektaş Velî, birçok menakıbnâmede Ahmet Yesevî ile muasırmış gibi gösterilmiş, onun müridi olarak anlatılmıştır. Bu benzerlikler ile Bektâşîliğin kaynağının Orta Asya'daki ilk Türk Mutasavvıfı Ahmet Yesevî'ye uzandığını ifade edebiliriz. Hacı Bektaş Velî'nin de Türkistanlı bir mutasavvıf olduğu düşünülürse onun beslenme ve etkilene kaynaklarının Ahmet Yesevî olması tabiidir.²⁷³

Vîrânî, tasavvuf edebiyatının diğer şairleri gibi bir edebiyat ve şiir sanatının adamı olmak iddiasında değildir. Onun amacı inancının yüceliğini anlatmak ve bunu mümkün olduğu kadar çok kişiye güzel ifadelerle ve şiirlerle duyurmaktır. Bu konuda büyük bir başarıya ulaştığı rahatlıkla da söylenebilir.²⁷⁴

²⁶⁹ Eraslan, "Yesevi'nin Fakrnâmesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXII (1977).

²⁷⁰ Eraslan, "Yesevi'nin Fakrnâmesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXII (1977), 66. Ayrıca bkz., Hamiye Duran, "Yunus'ta Sülûk Sistemi", *Hacı Bektaş Velî Dergisi*, 2, (Ağustos 1997), 12-13.

²⁷¹ Eraslan, "Yesevi'nin Fakrnâmesi", 66.

²⁷² Abdurrahman Güzel, *Hacı Bektaş Veli ve Makâlât*, Ankara 2002, 51.

²⁷³ Abdurrahman Güzel, *Hacı Bektaş Veli ve Makâlât*, Ankara 2002, s. 51.

²⁷⁴ Ulusoy, *Yedi Ulular*, 122.

Vîrânî *Fakrnâme*'sinde din ve tasavvuf konularını işlemiştir. *Fakrnâme*'de kullanıldığı kelimeler çoğunlukla din ve tasavvufla ilgilidir. tevhid, tecelli, vahdet, kesret, gönül gibi tasavvufî kavramlara yer vermiştir. Yine Vîrânî, *Fakrnâme*'sinde Bektaşîlikle ilgili olarak Allah'ın, Hz. Muhammed'in, Hz. Ali'nin ve On iki imamın isimlerini sıkça kullanmış; tâlip, pîr gibi tavsavvufî sözcüklere dikkat çekmiştir. Bununla beraber peygamberlerden, tarihî ve efsanevî şahsiyetlerden, Ehl-i beyt'ten, mutasavvıflardan ve bazı Bektaşî büyüklerinden bahsetmiştir.

Vîrânî, şeriat kapısında yapılması gereken ibadetlere de, tarikat, marifet ve hakikat kapılarında uygulanması gereken âdâb ve erkâna da manzumelerinde sürekli vurgu yapmıştır. O, dört kapıya gözünü açmayanları, yani onları tatbik etmeyenleri kör olarak nitelemektedir. Bu kişiler, kendi menzil ve mertebelerini seçemeyecekleri için, Hak didarını da göremeyeceklerdir.²⁷⁵

Fakrnâme'de Bektaşî tarikatının adab ve erkânın etkili bir dil ve üslupla anlatılan Vîrânî, şeriat kapısında şart olan ibadetlere de dikkat çekmeyi ihmal etmemiştir: “Âlemler Hz. Muhammed'in şanı için yaratılmıştır. Bunlar Allah dostluğu ve makamına ulaşmışlar, Cehennem azabından kurtulmuşlar ve ihtiyaçsızlık içinde olgunluk seviyesine erişmişlerdir. Her kim bunlardan şüphe duysa ve onların yolundan gitmese, ben müminim demesinin, kelime-i şehadet getirip namaz kılmasının, oruç tutmasının, hacca varmasının ve zekât vermesinin ona bir faydası yoktur. Bu dünyada her neye yönelse, haram olur. Ondan uzak durmak gerekir.”²⁷⁶

Bununla birlikte o, tarikat kapısında taliblere tavsiye edilen Allah'ı bilme, tanıma, sevme ve zikretme erkânını da beyitlerine taşımıştır.²⁷⁷

Söyleyelim zikr-i Şâh-ı Lâilahe illallah,

Kudreti Hak padişah'ı Lâilahe illallah.

Fakrnâme'de ibadet esasları zikredilirken yer yer doğruluk, hayâ etme, edepli ve yiğit olma, emanete hıyanet etmeme, yalan söylememe, ahde vefa, emri bi'l-maruf nehîyi ani'l-münker'i, bühtanı ve gıybeti yasaklama, zina etmeme, livata etmeme, cimrilik yapmama, cömert olma, hırsızlık etmeme, helal kazanç yeme, hile, hased, hırs, kanaat etme, kibirden uzak, tevazu sahibi olma, kin, gazab ve öfkeli

²⁷⁵ Vîrânî, *Fakrnâme*, Süleymaniye, 7b; Vîrânî, *Fakrnâme*, Konya Yazmalar, 68a.

²⁷⁶ Vîrânî, *Fakrnâme*, Süleymaniye, 26a; Vîrânî, *Fakrnâme*, Konya Yazmalar, 84b-85a.

²⁷⁷ Bayrı, *Vîrânî Hayatı ve Eserleri*, 82.

olmama, affedici, hoşgörülü ve şefkatli olma gibi tabirlerle mükemmel insanın özelliklerini bildirilir.

Vîrânî'nin tasavvufî düşüncelerinde dört sayısının ayrı bir önemi vardır. Bir müridin takip edeceği tasavvuf makam ve hallerini dört kapı-kırk makam olarak açıklar. Bunda geleneksel kültürlerde yer alan sayıların anlamlarının da bir rolü bulunmaktadır. Zira dört sayısı, maddî düzenin sayısı ve ideal sayı olarak kabul edilir. Dört ile kırk arasında da bir ilişki kurulur. İslâm geleneğinde de dört sayısının önemli yeri vardır. Nitekim Zebur, Tevrat, İncil ve Kur'an dört kitabı; Azrail, Mikail, İsrail ve Cebrail dört büyük meleği; Melekût, Ceberût, Nâsût ve Lâhut dört âlemi teşkil eder. Tasavvufî düşüncede ise Allah'a vâsıl olmak için geçilmesi gereken şeriat, tarikat, marifet ve hakikat mertebeleri de dört kapının adıdır. Vîrânî'ye göre insanın aslı dört unsurdan, yani toprak, su, ateş ve havadan meydana gelmiştir. İnsanlar âbidler, zâhidler, ârifler ve muhibler olmak üzere dört kısımdır. Bunların en üstünü muhiblerdir. Diğerleri, içlerinde benlik taşıdıklarından marifet ehli olamamışlardır. Kulun Allah'a vuslatı dört kapı-kırk makâmda gerçekleşir.

Vîrânî, dört-kapı kırk makamı çeşitli benzetmeler ve özdeşleştirmeler yaparak açıklamaktadır. Bektaşî adap ve erkânı ile ilgili konular üzerinde durarak, mürşidlerin, pirlerin ve dervişlerin sahip olmaları gereken nitelikleri saymaktadır. Talibin, kalbini ve gönlünü iman ve sevgi ile zinetlendirmesi neticesinde hangi manevi derecelere ulaşabileceğini söz konusu etmektedir. *Fakrnâme*'de dervişlikten veliliğe uzanan uhrevi yolculuğun kilometre taşlarını bulmak mümkündür. Vîrânî, çeşitli tasavvufî kavramlar arasında sistematik ilişkiler kurarak, birbirleri ile münasebetlerine de dikkat çekmektedir. Eserlerdeki sistematik kurgu ve kavramlar arasındaki anlam bütünlüğü, muhtevaya açıklanabilirlik özelliği kazandırmaktadır. Herhangi bir kavram ve konu işlenirken, mantıki çelişkilere rastlanılmamaktadır. Ayrıca eserdeki muhtevanın Kur'an ayetleri ve hadislerle temellendirilmiş olması, etki gücünü artırmaktadır.²⁷⁸

Vîrânî, pirlerin tâlibi dört kapı-kırk makam formülasyonu ile yetiştirdiklerini ifade etmektedir; “Hz. Muhammed şöyle buyurmaktadır; Benim pirim (Yüce Tanrım) bunu yaptı. Pirlere insanı dört unsurla tekrar yoğurur ve ona yeniden şekil verirler. Seni şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kapılarıyla Âdem'in karnından geldiği gibi

²⁷⁸ Vîrânî, *Fakrnâme*, Süleymaniye, 10b vd.; Vîrânî, *Fakrnâme*, Konya Yazmalar, 71a vd.

yeniden dünyaya getirirler. Nitekim bir kişi annesinden iki defa doğmazsa, âdem sıfatını kazanamaz. Bunlardan birisi anneden dünyaya gelmek, beşeri âleme gelmektir ki bu makam taklid makamıdır. Pirlerden dünyaya gelmek ise araştırma-inceleme yoluyla dünyaya gelmektir.”²⁷⁹

Vîrânî, Hak’tan kaçmamak gerektiğini, Hak’tan kaçan kimselerin kesinlikle kâfir olacağını bildirmektedir: “İmam Ca’fer-i Sâdık Tarikatnamesinde buyurur ki: Gönlnü mal mülk sevgisinden boşaltmanın canı Muhammed-Ali’dir. Diğeri Allah dostudur. O halde Hak’tan kaçmana sebep nedir? Gel buraya! kaçma Hak’tan, çünkü Hak’tan kaçan kimse kâfir olur. Muhammed’e ve Ali’ye inanmayan kimse hakkında Allah şöyle buyurmaktadır: *İnkâr edenler için hazırlanan ve yakıtı insanlarla taş olan ateşten sakının.*”²⁸⁰ Ey Hakk’a kavuşmak isteyen kimse! Bu ayetin hükmüne göre aslını bilmek istersen, inkârcı olma. Çünkü kişi, varlıktan kurtulup, Allah’da fani olma makamını inkâr ederse, can çekişme anında inançsız olarak ruhunu teslim eder. Bundan dolayı Hz. Ali, iki fiilini yerine getirmediklerinden dolayı bazı kimselerin namazını kılmadı. Sen git de bunu düşün. Eğer Hz. Muhammed’e inanıyorsan, bu sözü söyle. Bir kimsenin kılavuzu pirlere olmazsa, Hakk’a ulaşamaz. Çünkü pirlere varlıktan kurtulmuşlardır. Allah’da fani olma makamına ulaşmışlardır.”²⁸¹

Eserdeki şu pasajda İslam inançlarına yapılan olumlu göndermenin yanında, inançsızlıkla ilgili göndermeler de vurgulanmaktadır: “Hak yolunun nurundan inançsızlık yoluna düşmek insan olana yakışmaz. Eğer insan değilsen, o zaman başka. Ezeli ve ebedi olarak aşağılık sıfatta kalmışsın demektir. Zira Acem/Horasan erenleri şöyle söylemişlerdir: Her şey aslına döner. Bir Arap atasözünde de her şey aslına dönücüdür, demektir. Bütün varlıkların dönüşü insanadır. Eğer insan insanlığını kavrayamamışsa, onun dönüşü aşağıların aşağısıdır. Gel şimdi ey Allah’ın yüzünü görmek isteyen kimse! Bu hikmetin hakikati nedir? Varlıktan kurtulmayan, Allah’da fani olmayan ve maddi varlıktan sıyrılarak Hakk’a ulaşmayan kimsede ne kendi dışındaki olayları kavrama yeteneği, ne de kendi iç dünyasındaki manevi olayları anlama yeteneği bulunur. Zira insanın dış görünüşü, iç dünyasının dışa yansımasıdır. Bir kimse varlıktan kurtulup, Allah’da fani olma ve maddi varlıktan sıyrılıp

²⁷⁹ Vîrânî, *Fakrnâme*, Süleymaniye, 10b; Vîrânî, *Fakrnâme*, Konya Yazmalar, 71a.

²⁸⁰ Bakara, 2/24.

²⁸¹ Vîrânî, *Fakrnâme*, Süleymaniye, 4a; Vîrânî, *Fakrnâme*, Konya Yazmalar, 65b.

Hakk'a ulaşma makamını kabul etmediyse, pirlerin gittiği yolu da kabul etmemiş demektir. Pirlerin gittiği yolu kabul eden hem iç hem de dış dünyasına hâkim olur. Pirlerin yolu insana bu gücü verir. Bu nedenle İmam Cafer-i Sadık, *Tarikatname* adlı eserinde şöyle söylemektedir: 'Tarikat Akdeniz'e benzer. Hem Okyanusa hem de Karadeniz'e ulaşır. Şeriat hakikatin ta kendisidir. İkiyi aynı kapıya çıkar. Bir kimse bir eve ulaşmak isterse, tarikat ile evin kapısını bulamaz ve o evden istediğini alamaz. Yoldan giden yorulmaz. Ayrıca bir kimse pirlere bulsa, fakat pirlere yolunun gereklerini bütünüyle öğrenmezse, pirlere ona Allah'ı tanıtmazlar. Zira Allah bilgisi Okyanus'a benzer. Bir gerçeği anla ve kavra. Bütün varlıklar ve Âdem dünyada tarikat kapısı ile gelir. Bir nokta Havva'nın karnına düşse, şeriat kapısıdır. Atadan gelse, tarikat kapısıdır. Dünyadan kalsa, hakikat kapısıdır. Dünyadan gitse, marifet kapısıdır. Zira marifet okyanustur.'²⁸²

Vîrânî, hemen her konuyu bir Kur'an ayetiyle veya bir hadisle temellendirmektedir. Ayet ve hadislerle kulak vermeyenleri de ayıplamaktadır. Vîrânî: '*Ve ceza gününe kadar lanetim senin üzerinedir.*'²⁸³ ayetini şöyle açıklamaktadır; Lanet yeniden dirilme anına kadar onun üzerinedir. Sonuç olarak ayet, hadis ve Ali'nin sözüne kulak verip, iman etmediğin için yazıklar olsun sana. Bu durumdan ey Allah'a ortak koşan kimse! Rahmeti, şefaati ve ermiş kimsenin tesirini kimden umuyorsun. Hakk'ın yol göstermesi, Muhammed'in şefaati ve İmam Ali'nin veliliğidir ki Kur'an-ı Azim fethedilmiştir²⁸⁴ ifadeleri, onun Kur'an'a, hadise bağlılığını yansıtmaktadır. Dünya karşısında talibin takınması gereken tavrı açıklarken Kur'an'dan bir ayet, Hz. Peygamberden bir hadis nakledilen *Fakr-nâme*'de, "O halde Hakk'ın, Muhammed'in ve Ali'nin sözlerini düşün. Bunlara inanmayan nasıl insan olabilir?"²⁸⁵

Bütün eserlerindeki düşüncelerini âyetlerle temellendirdiğini gördüğümüz Vîrânî'nin *Fakr-nâme*'sinde özellikle Kur'an'dan bolca alıntılar yapılması, Kur'an'a verilen önemin bir göstergesidir. Hatta Kur'an'ın bir rehber ve kılavuz olduğu açıkça dile getirilmektedir. Öte yandan Kur'an, emirde yani hükümler noktasında bir rehber olarak kabul edilirken, Hz. Muhammed ve Peygamberlik vasfı çerçevesinde rehber olarak da görünür. Vîrânî *Fakr-nâme*'de, itikat ve ibadete dair

²⁸² Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 6b-7a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 67b.

²⁸³ Sâd, 38/78.

²⁸⁴ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye 29a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 87b.

²⁸⁵ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye 29a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 87b.

unsurların yanında, İslâm düşüncesinin temelini Kur'an'ın teşkil etmesinden dolayı, çeşitli münasebetlerle bazı ayetlerin Arapça orijinallerine de yer verir.²⁸⁶

Vîrânî, *Fakrnâme*'de tevhit inancının tezahürü gereği kişinin Allah'ın emir ve yasaklarını gözetmesi gerektiğini bildirir. Bu hakları Allah'ın emirlerini yapmak, nehyettiğini yapmamak şeklinde açıklar. İbadet meseleleri yanında, dinin muamelat boyutuyla ilgili olan cihad, helal kazanç ve haramdan uzak durma, nikâh, hayız ve nifaslı kadınla cinsel ilişkinin haramlığı, livatanın haramlığı, temiz ve helal olan yiyeceklerden yiyip içmek ve Alevî-Bektaşî geleneğinde haram olan konuları da ele almıştır.

Vîrânî *Fakrnâme*'de Şeriat kapısında İslamın inanç ve ibadetlerine geniş yer vermektedir.²⁸⁷ İslam, en genel anlamda, doktriner olarak inanç, ahlak, ibadet ve muamelât gibi temel bazı alanları kapsamaktadır. Buna göre; Allah'a, kitaplarına, meleklerine, resullerine, ve ahiret gününe gibi inanç esaslarından, insanın ahlaklı ve erdemli olmasını sağlayan ahlak ilkelerinden, namaz, oruç, zekât, hac ve diğer ibadetlerden ve insanlarla ilişkilerin bir kısmını düzenleyen dolaylı ve dolaysız hukukî müeyyidelerden oluşur. Peygamberimize gelinceye kadar bunlardan ilk üçü, yani inanç, ibadetin zorunluluğu ve ahlak bütün peygamberlere gönderilmiştir ve dinin evrensel boyutunu temsil eder. Bu sebeple inanç esaslarını belirleme yetkisi sadece Allah'a ait olup, Kur'an'da kesin ve açık bir şekilde belirtilmiştir.²⁸⁸

Fakrnâme'de bazen doğrudan bazen de dolaylı yollardan inanç öğretimi yapılmaktadır. Allâh'ın bir, Hz. Muhammed'in ve bütün Peygamberlerin, Meleklerin, Kitapların, Ahiret hayatının, kaza ve kaderin hak olduğunu söylemektedir.

Bu eserde kesinlikle ahirete yönelmiş olan kimselerde, Allah ile kul arasında senlik-benlik olamayacağı bildirilmektedir: “O halde

²⁸⁶ Geniş bilgi için bkz., Bakara, 2/39; Vîrânî, *Fakrnâme*, Süleymaniye, 29a; Vîrânî, *Fakrnâme*, Konya Yazmalar, 87b; Âl-i İmrân, 3/94; Vîrânî, *Fakrnâme*, Süleymaniye, 41a; Vîrânî, *Fakrnâme*, Konya Yazmalar, 5a; Bakara, 2/34; Vîrânî, *Fakrnâme*, Süleymaniye, 3a; Vîrânî, *Fakrnâme*, Konya Yazmalar, 64b; Bakara, 2/147; Vîrânî, *Fakrnâme*, Süleymaniye, 5a; Vîrânî, *Fakrnâme*, Konya Yazmalar, 66b; Âl-i İmrân, 3/131; Vîrânî, *Fakrnâme*, Süleymaniye, 4a; Vîrânî, *Fakrnâme*, Konya Yazmalar, 65b; Bakara, 2/264; Vîrânî, *Fakrnâme*, Süleymaniye, 7a; Vîrânî, *Fakrnâme*, Konya Yazmalar, 67b.

²⁸⁷ Geniş bilgi için bkz. Mehmet Atalan, Vîrânî Baba'nın *Fakrnâmesinde* Dinî Unsurlar, TBBD, Yay., İstanbul 2012, 53-74.

²⁸⁸ Kutlu, Sönmez, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları Alevîliğin Yazılı Kaynakları* Buyruk, Ankara Okulu yay., Ankara 2008, 29.

ey Hakka kavuşmak isteyen kimse! Gönüllerini mal mülk sevgisinden boşaltanların, Allah dostlarının ve Ahirete yönelmiş olanların istemeyi terk ettikleri bilinen bir şeydir. Onlar, kendilerine yetecek kadarından başka bir şey için, gidip de birine yüzüsu dökmeyiz. Bunu ancak Allah'ı tanımak için yaparlar. Çünkü Allah dostları Allah'ı tanımak isterler. Ahirete yönelmiş olan kimsede benlik ve hırs olmaz. Çünkü bu merteye, içlerini mal mülk sevgisinden boşaltmış kişilerde ortaya çıkar. İçlerini mal mülk sevgisinden boşaltmış âşıklar, dünyayı istemezler. Dünyayı istemeyen kimsede hırs olmaz. Bu kimse kendini beğenmiş ve kibirli de olmaz.”²⁸⁹

İbadetler ve bunların yerine getiriliş şekliyle ilgili olarak Fakr-nâme’de ayrıntılı bilgiler mevcut değildir. Fakr-nâme’de itikadi mevzular ile ilgili motifler yer aldığı gibi ibadetle ilgili motifler de yer almıştır. Özellikle Kelime-i Şahadet, namaz, oruç, hac ve zekât ibadeti üzerinde çokça durulmuştur. Ayrıca namazın farzlarından biri olan abdest hakkında da ifadeler vardır. Bu ibadet esasları zikredilirken yer yer doğruluk, kendini bilme ve tanıma, riyadan ve kıskançlıktan uzak kalma, kin ve düşmanlığı benliğinden kovma, herkese iyilik edip, nefisini yüceltme gibi ahlaki umdeler üzerinde durulmaktadır. Ayrıca İslam’ın temel esaslarını oluşturan bu ibadetleri, müminleri şükretme, sabretme, paylaşma ve kaynaşma vasıtası olarak da görmektedirler.²⁹⁰

Fakr-nâme’de bir topluluğa Allah yardım etmezse, onların doğru yolu bulamayacakları bildirilmektedir; “O halde bir topluluğa Hak yardım etmezse, onlar doğru yolu göremezler. Yolunu görmeyen kördür. Öyleyse bu dünyada kör olan ahirette de kördür. Nitekim Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Bu dünyada kalbi kör olan, ahirette de kör ve daha şaşkındır.”²⁹¹ Sonuç olarak bu dünyada kör olan, öbür dünyada da kördür. O halde kör olan kimse, ne şeriat, ne tarikat, ne marifet, ne de hakikatı görebilir. Öyleyse gözünü dört kapıya açmayan kendi varacağı yeri ve maneviyattaki seviyesini bilmeyen kimse, Hakk’ın yüzünü göremez. Bu dünyada iken Ahirette varacağı yeri göremeyen kimse insan değildir. İnsan olmayan aşağılıktır. Aşağılık kimse Hak sözünü işitmez. Hak sözünü işitmeyen ve Erenlerin yüzünü görmeyenin neye faydası olur ki? O halde Ey Allah’a kavuşmak isteyen kimse, eğer anladınsa, Elhamdülillah

²⁸⁹ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 3b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 65a.

²⁹⁰ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye 33b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 90a-90b.

²⁹¹ İsrâ, 17/72.

demek bu anlama gelir. Eğer anlamadınsa yüz bin defa Elhamdülillah desen bir faydası yoktur.”²⁹²

Vîrânî’ye göre, Hz. Ali tarikat kapısını öğreten kişidir. On kapıdan oluşan tarikat kapısını öğrenmek için Hz. Ali’ye talib olunması gerektiğini ifade etmektedir: “Tarikat on kapıdan oluşmaktadır. Yani bir kimse, tarikat kapısının gereklerini yerine getirmese, yani varlıktan kurtulup, Allah’ta fani olmazsa, manevi seviyesi eksik kalmış demektir ve cahildir. Zira Muhammed’i bilmeyen Ali’yi bilmemiş olur. Ali’yi bilmeyen Hakk’ı bilmemiş olur. Zira tarikat kapısıdır. Mal-mülk sevgisinden gönlünü boşaltma ve maddi varlıktan sıyrılarak Hakk’a ulaşma kapısıdır.”²⁹³

Vîrânî, Ehl-i Beyt aşığı bir şair ve müşiddir. Onun en önemli amacı, eserinde de sıkça belirtildiği üzere Ehl-i Beyt sevgisi ile yola çıkıp, Hz. Muhammed’in sevgisine mazhar olmak, onun yolundan giderek de Allah’ın rızasına kavuşmaktır. Didara kavuşmak için Hz. Muhammed’in evladına samimi bir bağlılık gerekmektedir. Vîrânî, Ehl-i Beyt’in kurtuluşa eren fırka olduğunu, onlar hakkında şüphe duyanların onların yolundan gitmeyenlerin, ehl-i imanım demesinin, kelime-i şehadeti telaffuz etmesinin, namaz, oruç, hac ve zekât ibadetlerini yerine getirmesinin faidesiz olduğunu belirtmektedir. Ehl-i Beyt’i sevip, onların yolundan gitmeyenler teberraya layıktır.²⁹⁴

Fakrnâme’de, Hz. Ali ve diğer imamlar siyasi ve hukuki değil manevi rehberler olarak yüceltilirler ve onların tarihsel kişiliklerinden çok, söylenceler şeklinde aktarılan menkıbevi kişilikleri öne çıkarılır. Aslında Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin’in dışındakiler hakkında, isimleri hariç pek bir şey bilinmez. Bugün Alevîlikte 12 imam ve Ehl-i Beyt, dini ve kültürel bir değerdir. Ancak *Fakrnâme*’de, Şia’nın anladığı gibi Hz. Ali ve soyunun siyasi, dini ve hukuki yetkiyi Hz. Peygamberden aldığı, bunun için de siyasal iktidarın sahipleri olduğu ve bu uğurda mücadele edilmesi gerektiği dile getirilmez. Hz. Ali ve Oniki imam hakkında tamamen mistik/sufî varlık anlayışı benimsenir. İmamiyye’den farklı bir Ali ve Ehl-i Beyt kültü geliştirmiştir. *Fakrnâme*’deki farklılık siyasi ve itikadi bir ayrılık olmaktan çok sufi gelenekteki bir farklılaşma olarak görülmektedir.²⁹⁵

²⁹² Vîrânî, *Fakrnâme*, Süleymaniye, 7b; Vîrânî, *Fakrnâme*, Konya Yazmalar, 68a.

²⁹³ Vîrânî, *Fakrnâme*, Süleymaniye, 8b; Vîrânî, *Fakrnâme*, Konya Yazmalar, 68b.

²⁹⁴ Vîrânî, *Fakrnâme*, Süleymaniye, 26a; Vîrânî, *Fakrnâme*, Konya Yazmalar, 84b-85a.

²⁹⁵ Benzer tespitleri Kutlu, Buyruklar bağlamında Alevîlik için yapmaktadır. Bkz., Kutlu, *Alevîlik Bektaşîlik yazıları*, 58.

Vîrânî, çeşitli kavramları açıklarken Hz. Ali'nin bir benzetmesini naklederek dört kapıyı açıklamaktadır; “Şeriat bir sudur. Öncelikle şeriat suyunda yıkanmayan, Müslüman olmaz. Tarikat bir ateştir. Ateşte yanmayan pişmez ve olgunlaşmaz. Marifet bir rüzgârdır. Rüzgâr esmeyince sular akmaz, ateş yanmaz ve çiğlik pişmez. Her şey bağlanır.” Hacı Bektaş *Makalat*'ında şöyle buyurmaktadır: “Yel esmezse, tohumlar samandan ayrılmaz. Hakikat topraktır ve üç nesnenin yerine geçmektedir. Eğer yerine geçmezse, insan beşeri sıfatlardan arınamaz. Allah'tan gayri bütün varlıkları terk edip, özünü izafi ruha ulaştıramaz. İzafi ruh ahirette kurtuluşa erenlerdir. Kurtuluşa erenler Allah dostlarıdır.”²⁹⁶ Böylece insanın yaratılıştan gelen manevi yükseliş kabiliyeti net bir şekilde gösterilmek istenmektedir. Vîrânî, değer taşıyan ruh seviyelerini hedef göstererek taliblerin tahammül etmesi zor olan adap ve erkâna katlanmalarını kolaylaştırmak istemektedir.

Allah'ın elçisi Hz. Muhammed'in buyurduğu; *Fakirlik ki dünyada da yüz karalıdır*²⁹⁷ hadisinin sırrını bilmek gerekmektedir. Bir başka hadisinde ise *fakirlik benim övüncümdür, ben onunla övünürüm*.²⁹⁸ Öyleyse kişi ihtiyaçsızlık içinde olgunluk makamına kanaat etmelidir. Ayrıca şeriat kapısında Allah'a ortak koşma elbisesini yıkamalı, tarikat kapısında kurutmalı, marifet kapısında elbisenin tozunu silmeli, hakikat kapısında ise toplayıp bohçalamalıdır. Böylece her şeyden vazgeçerek zengin olma makamında kendisine yer edinmiş olmalıdır. Sırtındaki elbiseye pislik sürülmüş olsa suya sokar sabunlarsın. Sıktıktan sonra ateşe tutarak kurutursun. Ovarak tozunu havaya savurursun. Daha sonra toplayarak bohçalar, sıkı bir şekilde bağlarsın. Daha sonra birlik makamına ulaşırsın. O halde ben mürşidim diyerek talibi kabul eden kimse, talibi eğiterek bu şekilde hareket ederse; nur üzerine nur olur.²⁹⁹ Sonuç olarak Vîrânî, mürşid postuna kişinin dört kapının icaplarını mutlaka yerine getirmesi gerektiği görüşündedir.

Vîrânî, dört kapıyı kolay anlaşılmaları amacıyla bazı benzetmeler yaparak açıklamaktadır; Ay velilik makamıdır. Gündüz ise peygamberlik makamıdır. Aydınlık ve gündüzdür. Fakat tarikat görünmeyendir. Bu yüzden gecedir. Şeriata göre geceye ispat gerekmemektedir. Bu yüzden şeriat Peygamberlere, tarikat ise Allah

²⁹⁶ Vîrânî, *Fakrnâme*, Süleymaniye, 14b; Vîrânî, *Fakrnâme*, Konya Yazmalar, 74b.

²⁹⁷ İsmail b. Muhammed el-Aclunî, *Keşfu'l-Hafa*, Kahire trz, II/87.

²⁹⁸ Aclunî, *Keşfu'l-Hafa*, II/87.

²⁹⁹ Vîrânî, *Fakrnâme*, Süleymaniye, 18b; Vîrânî, *Fakrnâme*, Konya Yazmalar, 78a.

dostlarına özgüdür. İki de birdir. Bu durumda göz şeriat, kulak tarikat, marifet Muhammed ve hakikat Ali'dir. Hakikat burun, marifet ağızdır. Evrendeki düzen dört kapı, kırk makam üzerine kurulmuştur. Bunların onu şeriat, onu tarikat, onu marifet ve onu da hakikattir. Şeriat, tarikat, marifet ve hakikat dört kapıdır. Bu dört kapının üzerine on sekiz bin âlemin düzeni kurulmuştur. On sekiz bin âlemin üzerine yedi kat yerin düzeni kurulmuştur. Şeriat ayağıyla yürüyen, gördüğümüz yel gibi esen Âdem'dir. Tarikat eliyle tutan, gözüyle gören ve ateş gibi yanan Âdem'dir. Marifet dili ile konuşan kulağı ile işiten ve su gibi akan, toprak gibi sakin olan Âdem'dir. Âdem on sekiz bin âlemdir... Burası da dört kapı-kırk makamdır. Dört kapının birincisi şeriat, ikincisi tarikat, üçüncüsü marifet, dördüncüsü hakikattir. Şeriat evren üzerinedir ve bütünüyle konuşmadır. Konuşma ağızdan gelir. Ağız on kapıdır. Tarikat edeb üzerinedir. Edep göz üzerinedir. Göz on kapıdır. Marifet amel üzeredir. Amel kulak üzeredir. Kulak da on kapıdır. Hakikat hayâ üzeredir. Hayâ burun üzeredir. Burun da on kapıdır. O halde azizim, bir kimsede ilim olmazsa, edep olmaz. Edep olmazsa, amel olmaz, Amel olmazsa, hayâ olmaz. Hayâ olmazsa insan olmaz. İnsan olmayan konuşan hayvandır. Çünkü ilim amel üzerine, edep hayâ üzerine kurulmuştur. Hayâ insan üzerine, insan iman üzerinedir.³⁰⁰

Sonuç olarak Vîranî, şerîat kapısında yapılması gereken ibâdetlere de, tarîkat, ma'rifet ve hakîkat kapılarında uygulanması gereken âdâb ve erkâna da Fakrnâmesinde sürekli vurgu yapmıştır. Ona göre bir derviş, kırk makamdan birini yerine getirmeyecek olursa hakikat ehli sayılmaz. Bu yüzden marifetin gönüle girmesi gerekir. Gönülde rahmanî ve şeytanî iki güç hükümrânlık kurmak için mücadele etmektedir. Allah sevgisinin gönüle yerleşmesini sağlamak için can bostanını marifet suyu ile sulamalıdır. *Fakrnâme*'de Dört Kapı-Kırk Makam tarîkât mensubunun geçeceği maddî ve manevî aşamalardır. Dört kapı ile kastedilen dört esas: Şeriat, Tarikat, Marifet ve Hakikat'tir. Bunların her biri de onar bölümden oluşmakta olup, toplamı kırk makamdır.

İnanç esasları ile ibadet anlayışları, dini nitelik taşıyan bir teşekkülün omurgasını oluşturmaktadır. Bu durum, Alevî ve Bektaşî geleneği için de söz konusudur. Bu iki oluşumun sıkça sözlü/kültürel gelenekle ilişkilendirildiği, itikat ve ibadet boyutunun bu çerçevede

³⁰⁰ Vîranî, *Fakrnâme*, Süleymaniye, 39b-40b; Vîranî, *Fakrnâme*, Konya Yazmalar, 93b-94a.

tartışıldığı görülmektedir. *Fakrnâme* itikadi perspektiften değerlendirildiğinde, İslâmın temel inanç esaslarının belirlendiği dört kapı-kırk makam şeriat, tarikat, marifet ve hakikat gibi anlam kategorilerinin çatı kavramı olarak kullanıldığı görülmektedir.